

10. Попович М. Нарис історії культури України. – К.: АртЕК, 1999. – 727 с.
11. Мельник О. «Пливуть» до далеких країв таланти // Український театр. – 1991. – №4.
12. ЦДАМЛМ. – Ф. 635. – Оп. 1. – Спр. 1729.
13. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2950.
14. О комплексном эксперименте по совершенствованию управления и повышения эффективности деятельности театров : Постановление Совета Министров СССР № 800 от 2.07.1986 // не друкувалось
15. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2785.
16. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2995.
17. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 15. – Спр. 2053.
18. Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986-1990 годы и на период до 2000 года // КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т.15. 1985-1988. – М.: Политиздат, 1989. – С. 183-254.
19. О порядке формирования творческих составов театров, концертных организаций и художественных коллективов: Постановление Совета Министров СССР от 1 марта 1986 // Собрание постановлений правительства СССР (отдел первый). – 1986. – №12. – Ст. 13
20. О перестройке творческой, организационной и экономической деятельности в советской кинематографии: Постановление Совета Министров СССР от 18 ноября 1989 г. N 1003 // Электронный ресурс: zakon.rada.gov.ua
21. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 3066.
22. ЦДАМЛМ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 1866.
23. Праця в народному господарстві України: Ст. зб. – К., 1991. – 216 с.
24. Підраховано автором. Підстава: ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2629, арк.5, 10; – Спр. 2807.
25. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2621.
26. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2807.
27. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 3062.
28. ЦДАМЛМ. – Ф. 655. – Оп. 1. – Спр. 1600.
29. ЦДАМЛМ. – Ф. 661. – Оп. 1. – Спр. 1499.
30. Мистецтвознавство, художня критика і перебудова: За матеріалами IV пленуму правління Спілки художників України // Образотворче мистецтво. – 1989. – №1.
31. Підраховано автором. Підстава: Народне господарство Української РСР за 1987 рік. Стат. щорічник: Ювілейний випуск. – К.: Техніка, 1988. – С. 241, 243, 246; Народне господарство Української РСР за 1989 рік. Стат. щорічник. – К.: Техніка, 1990. – С.60; Народне господарство Української РСР у 1990 році. Вказ. праця. – С. 57.
32. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2809.
33. О перестройке и кадровой политике: Постановление Пленума ЦК КПСС от 27-28 января 1987 // КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т.15. 1985-1988. – М.: Политиздат, 1989. – С. 355-368
34. Народное хозяйство Украинской ССР в 1988 году: Стат. ежегодник. – К.: Техніка, 1989.
35. ЦДАВО. – Ф. 5116. – Оп. 19. – Спр. 2893.

*Надійшла до редколегії 13. 03. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*

УДК 94(477) “1990/по21ст.” – 055.2

А.І. Лисенко

ПРАВА ЖІНОК ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ (1990-І РР. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

***Анотація.** У статті досліджуються механізми забезпечення постійних рівних прав чоловіків та жінок, а також основні законодавчі та юридичні акти України в роки її незалежності. Також висвітлюється діяльність державних органів, що розглядають питання жіноцтва та проблеми материнства та дитинства в системі законодавчої та виконавчої влади незалежної України.*

***Аннотация.** В статье исследуются механизмы обеспечения постоянных равных прав мужчин и женщин, а также основные законодательные и юридические акты Украины в годы ее независимости. Также освещается деятельность государственных органов,*

рассматривающих вопросы женщин и проблемы материнства и детей в системе законодательной и исполнительной власти независимой Украины.

***Summary.** In the article mechanisms of ensuring of standing equal rights between men and woman and main legislative and legal acts of Ukraine during the years of independence are examined. Also activities of state bodies which deal with women's questions and problems of maternity and childhood in the system of legislative and executive power of independent Ukraine are illuminated.*

В умовах демократизації суспільних відносин, вдосконалення міжнародних стандартів і рекомендацій вагомим для забезпечення всіх аспектів жіночого руху в Україні, зокрема й економічного, політичного, правового, є формування належного державного механізму.

У багатьох публікаціях з цієї проблематики автори торкаються чинної української законодавчої бази та її відповідності світовим стандартам. У пропонуваніх міркуваннях вони сходяться на думці, що загалом закони щодо жінок мають демократичний характер і відповідають сучасному міжнародному праву. З-посеред них варто виокремити колективні розробки, в яких аналізується проблеми забезпечення гендерної рівності в Україні [1]. Помітний внесок тут належить українським науковцям і громадським діячам: О. Балакіревій [2], М. Буроменському [3], І. Голубевій [4], Н. Грицяку [5]. Наукове обґрунтування законодавчої бази та правове становище українських жінок досліджено також у працях Н. Кесіори [6], Л. Чубар [7]. Привертає увагу дисертаційне дослідження М. Аніщук, в якому розглянуті тенденції розвитку процесу забезпечення конституційно-правового статусу жінок в Україні [8]. Рівності прав і можливостей чоловіків і жінок в суспільстві присвячений доробок А. Полешко [9].

Щодо ратифікації міжнародних документів, то Україна ратифікувала Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (12 березня 1980 р.), і цим самим взяла на себе зобов'язання дотримуватися її норм. Ст.3 цієї Конвенції передбачає, що “держави-учасниці вживають у всіх галузях... відповідних заходів, включаючи законодавчі, для забезпечення всебічного розвитку і прогресу жінок, з тим, щоб гарантувати їм здійснення і користування правами людини й основними свободами на основі рівності з чоловіками” [10]. Держави зобов'язувалися: включити принцип рівноправності чоловіків і жінок в конституції та інші законодавчі акти і добиватися його практичної реалізації; у випадку потреби використовувати спеціальні санкції, які унеможливають дискримінацію жінок; приймати міри, аби змінити діючі закони, звичаї, практику, які є дискримінаційними стосовно жінок; забезпечувати для них рівне право користування всіма економічними, соціальними, культурними, громадянськими та політичними правами.

Конвенція стала не тільки дійовим інструментом для країн, що ратифікували її, а й висунула юридичні принципи нової програми захисту прав жінок, відкрила політичні перспективи для реалізації цих програм. Чітко окреслено цілі щодо поліпшення становища жінок, а саме – знищення дискримінації жінок як у законах, так і в повсякденному житті, досягнення рівності не тільки в цивільних, політичних, а й у економічних, соціальних і культурних правах, освіті, зайнятості, охороні здоров'я, сім'ї та участі у суспільному, політичному житті дозволили міжнародному співтовариству визнати Конвенцію як Хартію Прав жінок. Прийняття закону України “Про об'єднання громадян” (1992 р.) [11] стало першою сходинкою у декларуванні забезпечення прав жінок на самовизначення.

Важливим у цьому процесі є прийняття у 1996 р. Конституції України, в зміст якої було включено принцип рівноправності жінок і чоловіків. Це сприяло створенню правової бази для подальшого розвитку гендерного законодавства. Правовою базою для Конституції України стали: Загальна Декларація Прав Людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Декларація соціального розвитку (1986), Європейська конвенція про права людини (1950 р.), Європейська суспільна хартія (1961 р.), План дій Першої всесвітньої конференції зі становища жінок (Мехіко, 1970 р.), 2-а, 3-я, 4-а всесвітні конференції зі становища жінок (Копенгаген – 1980, Найробі – 1985, Пекін – 1995) та ін.

У процесі розбудови державності постала потреба створення відповідних органів влади, які б проводили державну політику стосовно становища жінок і розвитку жіночого руху. Такі структури було створено при парламенті, уряді і Президенті України.

У Верховній Раді 1-го скликання (1990–1994 рр.) існувала постійно діюча Комісія з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства. У Верховній Раді 2-го скликання (1994–1998 рр.) працював Підкомітет з питань правового статусу жінок, сім'ї та дитинства у складі Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. Комітет з охорони здоров'я, материнства та дитинства діяв у Верховній Раді 3-го скликання (1998–2002 рр.) і 4-го скликання (2002–2006 рр.). Із 1993 р. у структурі Кабінету Міністрів України діє сектор у справах жінок, охорони сім'ї, материнства й дитинства.

У 1995 р. при Президентові України було створено Комітет у справах жінок, материнства і дитинства як консультативно-дорадчий орган. Комітет припинив своє існування в 1996 р., точніше після створення Міністерства України, діяльність якого дещо змінила ситуацію. По-перше, поява міністерства свідчила про визнання державної значущості проблем. По-друге, новостворена структура відразу була зорієнтована на широку співпрацю з громадськими жіночими організаціями, завдяки діяльності й підтримці яких воно було створено. Однак перелік проблем, на вирішення яких була спрямована діяльність профільного міністерства, виявився дещо обмеженим: насамперед воно мало вирішувати нагальні проблеми соціального забезпечення жіноцтва, яке опинилося “в числі мало захищених верств населення”, опікуватися проблемами сім'ї; здійснювати конкретні програми допомоги (такі як створення й підтримка вже існуючих інформаційно-реабілітаційних центрів для жінок-інвалідів, громадських жіночих центрів із соціо-бізнес-інкубаторами для розвитку жіночого малого бізнесу, інформаційно-консультативних центрів для надання жінкам правової, психологічної, інформаційної допомоги) [12, 48].

З 1997 р. при міністерстві почала діяти Координаційна Рада у справах жінок. Вона корегувала діяльність Координаційних рад з питань сімейної політики при обласних державних адміністраціях. Схему їх діяльності можна простежити на прикладі структури Дніпропетровської обласної державної адміністрації: секція 1 – права жінок і дітей; секція 2 – жінка в умовах ринкових відносин, професійна підготовка; секція 3 – аналіз жіночого руху, досвід, рекомендації; секція 4 – паритетна демократія, гендерна рівність; секція 5 – жінки та охорона здоров'я, материнства і дитинства; секція 6 – село й жінка; секція 7 – духовне життя жінки, дитини, сім'ї; секція 8 – жінки та екологія; секція 9 – жінка і засоби масової інформації; секція 10 – жінка і сім'я, студентська сім'я [13, 18].

Міністерство України у справах сім'ї та молоді розпочало певну роботу щодо підтримки жінок-лідерів. Але тут залишилися невикористаними можливості й резерви, а саме: в повнішому забезпеченні реального доступу жінкам до всіх видів діяльності на державній службі й активнішій підтримці діяльності жіночих, молодіжних, профспілкових та інших організацій, які виступають за підвищення статусу жінок в українському суспільстві і саме там, де формуються лідери, яких потім можна просувати на посади в законодавчих і виконавчих органах влади [14, 9].

1999 р. у зв'язку з реформуванням системи державного управління Міністерство України у справах сім'ї та молоді було реорганізовано в Державний комітет України у справах сім'ї та молоді (очолювала В. Довженко). Уперше в історії сучасного українського державотворення центральний орган виконавчої влади отримав мандат держави на сприяння забезпеченню гендерної рівності в Україні. Серед позитивних моментів діяльності потрібно відмітити запровадження комітетом фінансової підтримки діяльності жіночих організацій через систему конкурсу цільових програм, проте в основному взаємовідносини жіночих організацій і комітету мали формальний характер.

Діяльність Державного комітету була недовготривалою. У 2000 р. його правонаступником став Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму. Він же був одним із організаторів другого Всеукраїнського конгресу жінок “Пекін плюс шість”. У 2003 р. питання державної політики щодо жінок знову почав вирішувати Державний комітет у справах сім'ї та молоді. У 2004 р. було відновлено діяльність Міністерства у справах сім'ї, дітей і молоді, яке мало розширені повноваження відносно забезпечення реалізації державної політики щодо рівності прав та можливостей жінок і чоловіків.

Що стосується діяльності Верховної Ради України, то в 1995 р. було проведено перші парламентські слухання щодо реалізації в Україні положень Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”, які стали резонансом в українському суспільстві.

Позитивним моментом парламентських слухань стало те, що вперше з державної трибуни мали змогу виступити представники жіночих організацій, які намагалися донести до широкого загалу свої проблеми і пропозиції їх реалізації. Погляд жінок на їхнє становище в Україні був почутий не лише владними структурами, а й представниками й експертами Європарламенту.

12 липня 1995 р. Верховна Рада України прийняла постанову “Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” [15], в якій зазначалося, що Україна зобов’язується проводити політику щодо включення жінок у всі процеси сучасного суспільства, залучати їх до розробки й прийняття економічних, політичних, соціальних і правових рішень, підвищувати їх роль у національному, культурному, соціально-економічному, духовному розвитку суспільства та у процесах державотворення. Питання вдосконалення законодавства реалізовувалося повільно, але все ж таки позитивно. Наступним кроком у декларуванні турботи держави про жінок стало проведення в червні 2004 р. парламентських слухань “Становище жінок в Україні: реалії та перспективи”. Учасники парламентських слухань відзначили, що за останні роки значно зросла громадська активність жінок України, тому організований жіночий рух став важливою складовою суспільно-політичного життя в державі, бо консолідації жіночого руху сприяла діяльність Національної ради жінок України (створена в 1999 р.).

Під час парламентських слухань “Становище жінок в Україні: реалії та перспективи” було порушено чимало дискусійних питань, які стосувалися реального стану гендерних проблем в Україні, причин кризового становища жінок у багатьох сферах суспільного життя, подолання та вирішення ключових питань у цій галузі соціального буття. Учасники парламентських слухань рекомендували відповідним державним органам у межах їхньої компетенції:

1. Створити національний механізм на урядовому рівні, а також потрібні структури на місцевих рівнях з відповідними повноваженнями по контролю за здійсненням законодавства в галузі прав жінок і реалізації державних програм.
2. Відповідно до рекомендацій Парламентських слухань, розглянути питання щодо внесення відповідних змін та доповнень до Державної програми “Про довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім’ї, охорони материнства і дитинства”, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 р. № 431.
3. Забезпечити участь жінок в органах виконавчої влади державного управління на паритетних засадах.
4. Надавати жінкам на рівних умовах з чоловіками можливість репрезентувати уряд у міжнародних делегаціях.
5. Розробити разом з відповідними структурами Ради Європи, Центру прав людини ООН та іншими міжнародними організаціями програму проведення навчальних семінарів, курсів, стажування спеціалістів з питань забезпечення прав жінок, сім’ї і дітей.
6. Сприяти співпраці державних структур та жіночих і правозахисних громадських організацій у питаннях поліпшення становища жінок, сім’ї та дітей.

Усі зазначені рекомендації вказували на те, що питання, які хвилюють українських жінок, мали б вирішуватися на державному рівні. Щоправда, закріплення на законодавчому рівні рівних з чоловіками прав і свобод жінок видимо перебувало в суперечності з їхнім фактичним станом. Участь жінок у представницьких і виконавчих органах влади залишалася незначною.

Учасники Парламентських слухань, розглянувши та проаналізувавши хід реалізації Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”, ратифікованої Україною як членом ООН в 1980 р., а також дані наукових та соціологічних досліджень щодо місця та ролі жінки в суспільстві, результати експертизи законодавства України на відповідність його Конвенції, відзначали, що законодавча база країни щодо закріплення правового статусу жінки ще не повною мірою відповідає міжнародним стандартам у галузі прав людини. Ішлося про відсутність національного механізму забезпечення реалізації та контролю за виконанням чинного законодавства.

Хотілося б зазначити, що ні одна із вищезазначених структур окремо, ні всі вони разом узяті, не володіли достатніми ресурсами та повноваженнями для забезпечення й реалізації послідовної політики рівності жінок і чоловіків. Проте надалі робота зазначених органів

відкривала можливості ефективної співпраці жіночих громадських організацій, політичних партій з урядовими установами, владними структурами, що дозволяло ефективніше реалізувати плани й програми державних інституцій, підвищувати соціальну, політичну, громадську активність жінок, наближаючи стандарти гармонійного суспільства.

На початку ХХІ ст. з порядку денного не було зняте питання приведення всієї системи законодавства у відповідність до конституційних принципів гендерної рівності. Для подолання тих порушень гендерної демократії, що й надалі мають місце в житті, потрібно, як вважають дослідницькі центри, ввести цю відносно нову парадигму у процес законотворення, а саме:

- провести інвентаризацію чинних законів і підзаконних актів на підставі гендерних експертиз;
- виробити специфічні антидискримінаційні принципи та правові норми, а також враховувати гендерний чинник у кожному законопроекті;
- створити кваліфікований громадський орган для проведення “гендерної експертизи” як існуючих законів, так і нових законопроектів.

Література:

1. Гендерна рівність як фактор сталого розвитку суспільства. – К.: Б. в., 2004. – 35 с.; Гендерний аналіз українського суспільства / За ред. Т. Мельник. – К.: ПРООН, 1999. – 293 с.; Гендерний аспект жінки в сучасному суспільстві: нормативно-правові та методичні матеріали. – Черкаси, 2003. – 35 с.
2. Балакірева О.М., Лавріненко Н.В., Левченко К.Б. та ін. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду. – К.: Столиця, 1997.
3. Буроменський М.В. Міжнародне право: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т. Мельник. – К.: Логос, 2001. – 40 с.
4. Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади: Аналітичні розробки, пропозиції наук. і практ. працівників / За ред. А. Комарової та ін. – К., 2004. – Т. 30. – 536 с.
5. Грицяк Н.В. Проблеми трансформації державного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні // Управління сучасним містом. – 2003. – №1/1-3 (9). – С. 26–33; Грицяк Н.В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики. – К., 2004.
6. Кесіора Н. Законодавче забезпечення прав жінок в Україні: Декларація та реальність // Людина і політика. – 1999. – №6. – С. 61–64.
7. Чубар Л. Права жінок в Україні як суб’єкт правового захисту // Право України. – 2000. – №5. – С. 12–14.
8. Аніщук Н.В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 225 с.
9. Полешко А. Рівність прав і можливостей чоловіка та жінки в суспільстві // Право України. – 2000. – №4. – С. 20–22.
10. Конвенція “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 18 грудня 1979 р. / Права людини: Основні міжнародно-правові документи / Упоряд. Ю. Качуренко. – К.: Наукова думка, 1989.
11. Закон України “Про об’єднання громадян” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №34.
12. Чухим Н. Пекін мінус шість: II-й Всеукраїнський конгрес жінок // Контекст. – 2001. – №10.
13. Доля України – в жіночих руках: Методико-бібліографічні матеріали для бібліотек на допомогу спільній роботі з жіночими громадськими організаціями / Уклад. Т. Зайцева, Н. Блінова. – Дніпропетровськ, 2000. – 44 с.
14. Литвиненко В.Ф. Жіночий фактор у розбудові громадянського суспільства. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2003. – 22 с.
15. Постанова Верховної Ради України “Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 12 липня 1995 р., №298/95-ВР // Голос України. – 1995. – 1 вересня.

*Надійшла до редколегії 14. 04. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*